

Μνήμων

Τόμ. 33 (2014)

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΝΕΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

ΜΝΗΜΩΝ

ΜΕΛΕΤΕΣ

ΦΩΤΙΝΗ ΧΑΙΡΕΤΗ, Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στο Ιεροδικείο του Χάν-δακα. Ειδήσεις για τον ναχιγέ Μαλεβιζίου (1669-1689) ➤ ΒΑΣΙΛΗΣ Κ. ΓΟΥΝΑΡΗΣ, Οι περιπέτειες του Κωνσταντή Καλαμάτα και άλλων ελλήνων κουρσάρων του Αιγαίου στην υπηρεσία της Βρετανίας (1756-1763) ➤ ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ, Ένας Έλληνας στο Παρίσι επιδοκιμάζει τη 18η Μαρμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη ➤ ΞΕΝΙΑ ΜΑΡΙΝΟΥ, Αυτός που δεν ήταν εκεί. Σημειώσεις για τον Louis Auguste Blanqui στο Παρίσι του 1870-1871 ➤ ΚΩΣΤΑΣ ΡΑΪΤΗΣ, Έμποροι στην Αυστρία του «μακρού» 19ου αιώνα ➤ ΛΑΒΕΝΣ ΠΟΛΙΤΗΣ, *Πού να βρίσκεται κρημμένα – το κοινό*; Ανγκυρώσεις στην εικαστική του Μεσοπολέμου. *Τυμφορηστό, Η μικρούλα*, 1923 ➤ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ Ν. ΤΕΝΕΚΕΤΖΗΣ, *Τέχνη και πολιτική στον Ψυχρό Πόλεμο*. Ο διεθνής διαγωνισμός γλυπτικής για το *Μνημείο του Αγνώστου Πολιτικού Κρατούμένου* ➤ ΛΕΩΝΙΔΑΣ ΚΑΛΑΜΒΡΕΤΑΚΗΣ, Το ελληνικό δικτατορικό καθεστώς στη συγκυρία του μεσανατολικού πολέμου του 1973

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΤΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΑΘΗΣ, *Ανακνώνοντας τη ματιά μας για το Εικοσιένα με αφορμή τον Μακρογιάνη του Νίκου Θεοτοκά*

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, *Βίος Πάτσιου*, *Τάκης Καριαλής*, *Γκαρος Μαντούβαλος*, *Ειρήνη Ριζάκη*, *Αλεξάνδρα Σφοίνη*, *Ολγα Κατσαρδής-Hering*, *Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης*, *Μαρία Βελιώτη-Γεωργιοπούλου*, *Βασίλης Κρεμμυδάς*

33

ΑΘΗΝΑ 2013-2014

Βάσω Σειρηνίδου, Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αιώνα), Αθήνα, Ηρόδοτος, 2011

ΙΚΑΡΟΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.865](https://doi.org/10.12681/mnimon.865)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΣ Ι. (2014). Βάσω Σειρηνίδου, Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αιώνα), Αθήνα, Ηρόδοτος, 2011. *Μνήμων*, 33, 275–283. <https://doi.org/10.12681/mnimon.865>

γίζει το αντικείμενό του από ιστορική προοπτική, με μετριοπάθεια και αυθεντική ερευνητική περιέργεια, και έτσι το αναδεικνύει σε κεντρικό παράδειγμα για τη μελέτη των πολιτισμικών και ιδεολογικών διεργασιών που σημαδεύ-

ουν τη διαπλοκή της λογοτεχνίας με την εκπαίδευση στα τέλη του ελληνικού 19ου αιώνα.

ΤΑΚΗΣ ΚΑΓΙΑΛΗΣ

Βάσω Σειρηνίδου, *Έλληνες στη Βιέννη (18ος – μέσα 19ου αιώνα)*, Αθήνα, Ηρόδοτος, 2011, 497 σ.

«Η συγγραφή μιας μελέτης για τους Έλληνες της Βιέννης κατά τον 18ο και 19ο αιώνα μοιάζει με άσκηση σε τεντωμένο σκοινί», αναφέρει χαρακτηριστικά η Βάσω Σειρηνίδου στην αρχή της εισαγωγής του βιβλίου της: μια θέση που αβίαστα θα μπορούσε να υιοθετήσει κανείς, καθώς η συστηματική ενασχόληση με το ιστοριογραφικό πεδίο του παροικιακού ελλητισμού γεννά ένα είδος ερμηνευτικής αμφιθυμίας ή αβεβαιότητας. Δεδομένης, μάλιστα, της μεθοδολογικής και θεματολογικής ανανέωσης της ιστοριογραφίας των παροικιών κατά τις τελευταίες δεκαετίες, κάθε προσπάθεια να δοθούν μονοσήμαντες απαντήσεις σε ερωτήματα που άπτονται πολυποικίλων πτυχών του μεταναστευτικού φαινομένου προσκρούει στην εγγενή αδυναμία να προσεγγιστούν και να αναλυθούν σύνθετες ιστορικές πραγματικότητες, υπό το πρίσμα κλειστών, ενιαίων σχημάτων. Μάλιστα, η ίδια η συγγραφέας αναγνωρίζει εξ αρχής τις δυσκολίες αυτές, καθώς και τα προβλήματα που προκύπτουν από τη χρήση των όρων *Έλληνες (Griechen)* και διασπορά, όταν επιχειρείται από τη μια να προσδιοριστεί το συλλογικό υποκείμενο και από την άλλη να περιγραφεί η κατάσταση την οποία βιώνει στα εξω-οθωμανικά πολιτισμικά περιβάλλοντα. Ας

σημειωθεί ότι ο αναστοχασμός γύρω από την ανάδυση του μετανάστη-παροίκου ως αναγνωρίσιμου κοινωνικού υποκειμένου λειτουργεί πράγματι καθοριστικά στη διαμόρφωση της ερευνητικής ματιάς της συγγραφέως, που ανασυγκροτεί, με αριστοτεχνικό τρόπο, πολύπλευρα το παροικιακό παρελθόν, συνομιλώντας διαρκώς με το σώμα των διαθέσιμων, πρωτογενών και δευτερογενών, πηγών της.

Ας ξεκινήσουμε λοιπόν από τα ίδια τα αρχειακά τεκμήρια, αφού το μεγαλύτερο μέρος της μελέτης στηρίχθηκε σε ανέκδοτο αρχειακό υλικό. Η μη δυνατότητα πρόσβασης της Σειρηνίδου –για τους λόγους που αναφέρονται στην εισαγωγή της– στα αρχεία των ελληνικών κοινοτήτων της Αγίας Τριάδας και του Αγίου Γεωργίου της Βιέννης, της επέβαλε την αναζήτηση καταλοίπων, ως επί το πλείστον, σε μη ελληνικούς αρχειακούς τόπους. Πιστοποιητικά θανάτου, απογραφές περιουσιών και διαθήκες Ελλήνων, αλλά και αιτήσεις πρωτοκόλλησης ελληνικών επιχειρήσεων και εμπορικές εγκυκλίαι ξεπηδούν μέσα από το Αρχείο της Πόλης της Βιέννης (*Wiener Stadt- und Landesarchiv*), δίνοντας την ευκαιρία στον μελετητή να ανιχνεύσει συλλογικές νοστροπίες και συμπεριφορές. Μέσα δη-

λαδή από τη διερεύνηση ατομικών πρακτικών και στάσεων, αποκαλύπτεται ο τρόπος με τον οποίον οι ίδιοι οι μετανάστες αντιμετώπιζαν την καθημερινότητά τους, επιδιώκοντας να ενταχθούν στο πολιτικό, κοινωνικό και οικονομικό περιβάλλον της χώρας υποδοχής τους, της Μοναρχίας των Αψβούργων. Διατάγματα, εκθέσεις διοικητικών αρχών και εγγώριων οικονομικών παραγόντων, καθώς και αιτήματα, οικονομικού περιεχομένου, *Ελλήνων* της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας, σκορπισμένα στο Αρχείο της Αψβουργικής Αυλικής Καγκελαρίας (Hofkammerarchiv) και στο Κρατικό Αρχείο της Αυστρίας (Österreichisches Staatsarchiv), αντανακλούν, κυρίως, όψεις της οικονομικής παρουσίας και δράσης των εμπορευόμενων οθωμανών υπηκόων στη Βιέννη του 18ου αιώνα. Επιπλέον, μαρτυρούν τις συνθήκες, μέσα στις οποίες διαμορφώθηκαν οι επιχειρηματικοί προσανατολισμοί και τα επαγγελματικά τους δίκτυα, τα θεσμικά, νομικά και πολιτικά πλαίσια, εντός των οποίων αρθρώθηκε ο κόσμος των ελληνικών επιχειρήσεων τον 18ο και τον 19ο αιώνα.

Η μελέτη διαρθρώνεται σε έντεκα κεφάλαια που, με ένα νήμα εσωτερικής σύνδεσης και λογικής αλληλουχίας μεταξύ τους, εισάγουν σταδιακά τον αναγνώστη στο φαινόμενο της μετανάστευσης, ξεκλειδώνοντας και αποκαλύπτοντας εκφάνσεις της μεταναστευτικής εμπειρίας του ελληνικού στοιχείου της Βιέννης. Αρχικά χαρτογραφούνται οι δρόμοι του εμπορίου μέσα από τη σκιαγράφηση των χερσαίων εμπορικών μεταναστεύσεων στο διάστημα μεταξύ 17ου και 19ου αιώνα. Με τη χρήση αναλυτικών εργαλείων δοκιμασμένων στις μεταναστευτικές σπουδές και με γνώση της τρέχουσας διεθνούς βιβλιο-

γραφίας για την ιστορία της μετανάστευσης, η Σειρηνίδου επιχειρεί μια τυπολογία των αποδημητικών αφηγηριών, προσεγγίζοντας τον ρόλο της γεωγραφίας, της οικονομίας και της πολιτικής εξουσίας στον τόπο προέλευσης και στις χώρες υποδοχής των μεταναστών, στον προσδιορισμό των προορισμών και των τελικών κατευθύνσεων.

Στη μελέτη της η ανάδειξη της κυριαρχίας των Ελλήνων στο εμπόριο της Αυστρίας με την Ανατολή και της μειωμένης παρουσίας των Εβραίων και των Αρμενίων στο χερσαίο εμπόριο με την Κεντρική Ευρώπη, κατά το δεύτερο μισό του 18ου και τον 19ο αιώνα, δεν υπακούει προφανώς στην ερμηνευτική προοπτική μιας εθνικής αφήγησης που αποσκοπεί στην αναπαραγωγή εθνικών στερεοτύπων. Η αλλαγή της ευρωπαϊκής ζήτησης από πολυτελή και ημιτελή προϊόντα της Ανατολής σε πρώτες ύλες και οι νέοι όροι που διαμορφώθηκαν στο εμπόριο μεγάλων αποστάσεων, μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718), καθόρισαν σημαντικά τη θέση των ανταγωνιστικών εθνοτικών ομάδων των Βαλκανίων στο χονδρικό εμπόριο μεταξύ της Οθωμανικής και της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας και στις αγορές της Κεντρικής Ευρώπης. Πέρα όμως από τις συγκυρίες της περιόδου, η συγγραφέας εξετάζει και τη βασική δεξαμενή του μεταναστευτικού δυναμικού στη Μοναρχία, τον ρόλο του οικοσυστήματος και της οικονομίας των τόπων εκκίνησης των *Griechen* της Βιέννης στη διεύρυνση των δυνατοτήτων επέκτασης των δραστηριοτήτων τους στα αψβουργικά εδάφη. Ορεινοί εμποροβιοτεχνικοί οικισμοί και αστικά ή διοικητικά κέντρα στη Μακεδονία, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία, με σημαντικές βλαχικές

εγκαταστάσεις και ελληνικό πολιτισμικό υπόβαθρο, αποτέλεσαν αφετηρίες αποδημίας ελληνόφωνων, βλαχόφωνων και αλβανόφωνων που, στη βάση ενός δικτύου μεταφορέων και εμπορικών πρακτόρων, επιχείρησαν να ελέγξουν οι ίδιοι τη ροή των προϊόντων από τους τόπους παραγωγής στα εξω-οθωμανικά καταναλωτικά κέντρα. Από την ιστορική αφήγηση δεν θα μπορούσαν βέβαια να απουσιάσουν οι πρωταγωνιστές της μεταναστευτικής διαδικασίας, που, μέσα από τη μελέτη του προφίλ τους, των ατομικών κινήτρων και των ψυχολογικών τους διαθέσεων, απεικονίζονται όψεις της γεωγραφικής κινήτικότητας. Στην οργάνωση του ταξιδιού, τα δίκτυα ανθρώπων που συνδέονταν μεταξύ τους μέσω συγγένειας, επαγγελματικής εμπειρίας, κοινής γεωγραφικής καταγωγής, αναγνωρίζονται και καταγράφονται στο βιβλίο ως εκ των ων ουκ άνευ συνθήκη για την επιτυχή έκβαση του μεταναστευτικού εγχειρήματος. Η διάβαση, άλλωστε, των συνόρων, είτε από ενήλικες είτε από παιδιά και γυναίκες, πέρα από ένα γεγονός διοικητικού διακανονισμού (κατοχή διαβατηρίου και άλλων διοικητικών εγγράφων) μπορούσε να ευοδωθεί μέσα από την αξιοποίηση πληροφοριών προερχόμενων από μέλη του διαπροσωπικού τους δικτύου που είχαν ήδη φύγει και εγκατασταθεί στα κεντροευρωπαϊκά περιβάλλοντα.

Στη συνέχεια, σε μια προσπάθεια να σκιαγραφηθεί το επιχειρηματικό περιβάλλον της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας, μελετώνται αφενός οι παράγοντες στη διαμόρφωση του οικονομικού τοπίου στη Βιέννη, αφετέρου τα περιθώρια επιχειρηματικής δράσης και επέκτασης των Ελλήνων της πόλης αλλά και γενικά η παρουσία μετανα-

στών στην οικονομική της ζωή. Η ανάπτυξη, από τις τελευταίες δεκαετίες του 18ου αιώνα, μιας ευρείας κλίμακας μεταποιητικής παραγωγής στη βιεννέζικη ύπαιθρο προκάλεσε αλλαγές στο εμπόριο της πόλης, καθώς η εισαγωγή πρώτων υλών από την Οθωμανική Αυτοκρατορία –τομέας που συμμετείχαν με το βαμβάκι τους και έλληνες έμποροι– έγινε το πολλά υποσχόμενο πεδίο επιχειρηματικής δράσης. Μην ξεχνάμε, επίσης, ότι η ενίσχυση της εγχώριας δευτερογενούς παραγωγής, μέσω χορήγησης, εκ μέρους του ψευδουργικού κράτους, ειδικών προνομίων και κινήτρων σε επενδυτές, εγγράφεται στο ευρύτερο πλαίσιο της μερκαντιλιστικής πολιτικής που εφαρμόστηκε από το 1740 έως το 1790 και που τροφοδότησε ένα νέο μεταναστευτικό κύμα στις αρχές του δεύτερου μισού του 18ου αιώνα, αποτελούμενο από τεχνικούς και χονδρέμπορους. Άγγλοι ειδικευμένοι μηχανικοί που επιδόθηκαν στον τομέα της επεξεργασίας μετάλλου, καθώς και έλληνες χονδρέμποροι που συμμετείχαν ενεργά στη διοχέτευση πρώτων υλών και ημιεπεξεργασμένων προϊόντων από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη (βαμβακιού, μεταξιού, μαλλιού, χρωστικών ουσιών και νημάτων) σε κλάδους της αυστριακής βιομηχανίας, όπως βαμβακοβιομηχανία και υφαντουργία, ενίσχυσαν το σώμα των ξένων επιχειρηματιών που, μαζί με έναν μεγάλο αριθμό προτεσταντών χονδρεμπόρων από τη Γερμανία και την Ελβετία, συνέβαλαν στην τόνωση της εγχώριας οικονομίας. Την ίδια περίοδο, η ανάπτυξη των χρηματοπιστωτικών συναλλαγών αύξησε τη σημασία της Βιέννης ως οικονομικού κέντρου. Ο προσανατολισμός του τραπεζικού κεφαλαίου σε δραστηριότητες που υπα-

γορεύονταν από τη διεθνή εξάπλωση της εκβιομηχάνισης χαρακτηρίζει το τοπίο της βιεννέζικης χρηματαγοράς τον 18ο αιώνα, το οποίο, ωστόσο, από τη δεκαετία του 1820, παρουσιάζει αλλαγές λόγω της αυτονομίησης των τραπεζικών λειτουργιών από τις καθαρά εμπορικές.

Δεδομένης της παραπάνω πραγματικότητας, η Σειρηνίδου, αξιοποιώντας τη σχετική γερμανόφωνη βιβλιογραφική παραγωγή, εξετάζει την ανάδειξη μιας ομάδας ανθρώπων που διαμορφώνουν «την κοινωνική τους ύπαρξη έξω από το πλαίσιο της νομοκατεστημένης κοινωνίας, μέσα από τη συμμετοχή τους στον κόσμο των επιχειρήσεων». Το ενδιαφέρον της εστιάζεται στην εθνική, θρησκευτική και κοινωνική σύνθεση των αστών του χρήματος, της οικονομικής αστικής τάξης (Wirtschaftsbürgertum) της Βιέννης, που συγκροτείται σε μια περίοδο (τέλη 18ου αιώνα) κατά την οποία εδραιώνεται και η παρουσία των Ελλήνων στην πόλη.

Ωστόσο, η απρόσκοπτη οικονομική δραστηριότητα των ελλήνων εμπόρων, που ρυθμιζόταν από τις συνθήκες (κυρίως του Πασάροβιτς) και από τους επιμέρους διακανονισμούς μεταξύ της Υψηλής Πύλης και της Βιέννης, στην πράξη αποτελούσε ζητούμενο για τους οθωμανούς υπηκόους της αυτοκρατορικής πρωτεύουσας, καθώς οι διακρατικές συμφωνίες παραβιάζονταν αμοιβαία και οι σχέσεις των δύο πλευρών διακρίνονταν από έναν διαρκή αγώνα είτε για τη διατήρηση και την επέκταση είτε για τον περιορισμό των προνομιακών ρυθμίσεων. Το ύψος των τελωνειακών δασμών στα αψβουργικά σύνορα και το δικαίωμα εμπορίας άλλων αγαθών εκτός των «τουρκικών» αποτελούσαν επανειλημμένως ακανθώδη

ζητήματα για την αυστριακή διοίκηση. Η τελευταία, έχοντας ως στόχο να αντιμετωπίσει τις αρνητικές συνέπειες που είχε για το ισοζύγιο της Μοναρχίας η δράση των οθωμανών υπηκόων, προχώρησε, στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, στη λήψη μέτρων, εξαναγκάζοντας μεγάλο αριθμό βαλκάνιων εμπόρων να αποκτήσουν την αψβουργική υπηκοότητα. Η προσπάθεια να περάσει το εμπόριο με την Ανατολή στα χέρια των αψβούργων υπηκόων αλλά και η συνακόλουθη πολιτική των πολιτογραφίσεων δημιουργούσαν διαφορετικούς όρους δράσης και συγχρόνως διαφορετικά οικονομικά συμφέροντα ανάμεσα στους έλληνες εμπόρους. Η εξέταση αφενός των εμπορικών αξόνων, γύρω από τους οποίους κινούνταν, και αφετέρου της ποικιλίας των συναλλαγών που ανέπτυσσαν, αποκαλύπτει διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της ελληνικής εμπορικής διασποράς στην Κεντρική Ευρώπη. Τα ίδια τα επιχειρηματικά πεδία καταδεικνύουν τους προσανατολισμούς ενός μέρους των μεταναστών στο εσωτερικό της Αψβουργικής Αυτοκρατορίας και τη σταδιακή εγκατάλειψη των οικονομικών τους δεσμών με την Οθωμανική.

Για την πληρέστερη μελέτη του έλληνα επιχειρηματία στη Βιέννη, η συγγραφέας επιλέγει να θέσει στο μικροσκόπιο της έρευνας τη θέση του στον επιχειρηματικό χάρτη της πόλης, εξετάζοντας κατ' αρχάς τη διεύρυνση της σφαίρας των δραστηριοτήτων του, τις οργανωτικές καινοτομίες και τις ευκαιρίες που ενίοτε υιοθετεί και αξιοποιεί αντίστοιχα. Η συμμετοχή των ελλήνων εμπόρων στο χρηματοπιστωτικό κύκλωμα της Ανατολής και γενικότερα η έντονη χρηματοπιστωτική τους δράση αποκαλύπτουν αναντίρρητα το εύρος

των τραπεζικών τους εργασιών. Αναζητώντας, μάλιστα, ανταποκρίσεις στο μοντέλο του «πολυδύναμου» επιχειρηματία μεταξύ των ελληνικών εμπορικών οίκων της Βιέννης, η Σειρηνίδου διαπιστώνει ότι «σε σχέση με τον κυρίαρχο στο εξωτερικό εμπόριο *griechischer Handelsmann* και τον επίσης δυναμικό έμπορο-τραπεζίτη, στην καμπή του 18ου προς τον 19ο αιώνα, τα ίχνη του «πολυδύναμου» επιχειρηματία στη Βιέννη είναι εμφανώς λιγοστά». Στην κατηγορία δηλαδή του επιχειρηματία που επενδύει στο εμπόριο προϊόντων, νομισμάτων και συναλλαγματικών, καθώς και στη βιομηχανία, σε έργα υποδομής, αγορές ακινήτων και τίτλων ευγενείας, συγκαταλέγονται λίγες περιπτώσεις Ελλήνων της Βιέννης, όπως των οικογενειών Σίνα, Δούμπα και Μεταξά.

Στο πλαίσιο της χαρτογράφησης του ελληνικού επιχειρηματικού κόσμου εξετάζεται η οργανωτική δομή των επιχειρήσεων, ενώ, με τη βοήθεια της μικροϊστορικής ανάλυσης, αναδύονται τα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα της επιχειρηματικής οργάνωσης. Η κυριαρχία της οικογενειακής επιχείρησης, που αναγνωρίζεται, άλλωστε, στην ιστορία της ελληνικής εμπορικής διασποράς, εκφράζει την ανάγκη για ασφάλεια και περιορισμό των συνεπειών μιας οικονομικής καταστροφής, ενώ συνιστά το σταθερότερο και μακροβιότερο από τα ελληνικά εταιρικά σχήματα στη Βιέννη. Διαφορετικές πρακτικές επιχειρηματικής οργάνωσης και διαφορετική επιχειρηματική κουλτούρα διακρίνει κανείς, όταν στρέφει την προσοχή του στα ελληνικά εταιρικά σχήματα στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα. Με κριτήριο τη γεωγραφική προέλευση και καταγωγή των συνεταίρων, συ-

γκροτούνται τρία τοπικά εμπορικά δίκτυα, το μακεδονοηπειρωτικό, το θεσσαλικό και το χιώτικο, με πολυπληθέστερο και μακράς διάρκειας παρουσίας το πρώτο, που χαρακτηρίζεται «από την προσήλωσή του σε σταθερά σχήματα (ατομικά ή οικογενειακά) και τη μικρή κλίση του προς ευέλικτες, βραχύβιες συνεργασίες και ταυτόχρονες επενδύσεις σε περισσότερες εταιρείες».

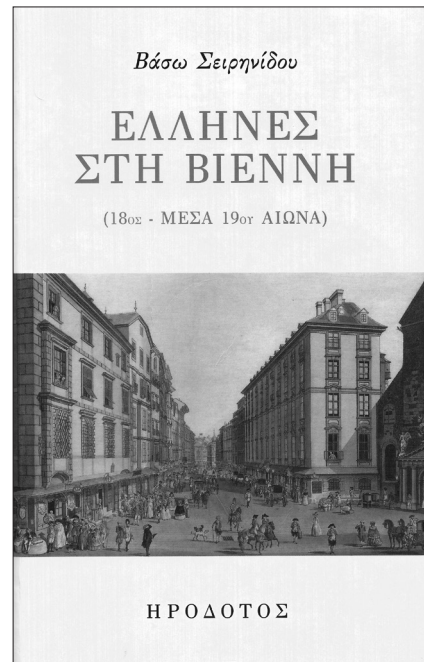
Τα στάδια, επίσης, της επαγγελματικής ανέλιξης και εν γένει η σταδιοδρομία στο εμπορικό επάγγελμα συνδέονταν με τη μαθητεία και εν συνεχεία την υπαλληλία των εκκολλητόμενων εμπόρων σε κάποιον εμπορικό οίκο, αποσκοπώντας στην κατάκτηση της αυτονομίας τους, η οποία επικυρωνόταν μέσα από την απόκτηση της προσωπικής επιχείρησης ή την ισότιμη συμμετοχή σε κάποιο εταιρικό σχήμα. Παράλληλα, μια δέσμη ηθικών επιταγών και αξιών που υιοθετούνταν από τον επιχειρηματικό κόσμο, υπάκουε στην ανάγκη δημιουργίας ενός κλίματος αμοιβαίας εμπιστοσύνης μεταξύ των συναλλασσομένων, με δεδομένο, μάλιστα, τον έντονο προσωποποιημένο χαρακτήρα του χρηματοπιστωτικού συστήματος.

Από τον κόσμο των επιχειρήσεων και των επιχειρηματιών, η συγγραφέας περνά στην ποιοτική ανάλυση του κοινωνικού και οικονομικού φάσματος της ελληνικής εγκατάστασης στη Βιέννη, μέσα από την προσέγγιση του μεγέθους της ατομικής περιουσίας, όπως αυτή προκύπτει από το δείγμα 176 απογραφών περιουσίας, από το 1780 έως τα μέσα του 19ου αιώνα. Παρά τα όρια που θέτουν στο εν λόγω εγχείρημα το είδος της πηγής και η αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος, γίνεται σαφές ότι οι Έλληνες της πόλης δεν συνι-

στούν μια οικονομικά και κοινωνικά ομοιογενή ομάδα. Από τα ποσοτικά δεδομένα συνάγεται, μεταξύ άλλων, ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των περιπτώσεων ανήκει στο κατώτατο άκρο της κλίμακας περιουσιών (στην κατηγορία 0-100 φιορίνια) και ότι, με εξαίρεση τις δεκαετίες 1801-1810 και 1841-1850, η πυκνότητα του κατώτατου ορίου της κλίμακας είναι υψηλότερη σε σχέση με τις υπόλοιπες βαθμίδες (α' κατηγορία: 100.001 φ. και άνω, β' κατηγορία: 10.001-100.000 φ., γ' κατηγορία: 1.001-10.000 φ., δ' κατηγορία: 101-1.000 φ.) καθ' όλη τη διάρκεια της υπό εξέταση περιόδου. Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι η φτώχεια συνιστά μια πραγματικότητα για τους Έλληνες, όπως άλλωστε και για το σύνολο του πληθυσμού της Βιέννης, αν και πρόσβαση στον πλούτο είχε ένα τμήμα ανάμεσα στους *Griechen*, πολύ μεγαλύτερο από το αντίστοιχο του συνολικού αστικού πληθυσμού της πρωτεύουσας. Η παρουσίαση της ποσοτικής και ποιοτικής εικόνας του υλικού πλούτου των παροίκων, όπως είναι ενδύματα, τιμαλφή, έπιπλα, είδη οικιακού εξοπλισμού και βιβλία, παρέχει τη δυνατότητα στον αναγνώστη να παρακολουθήσει αφενός την ένταξή τους σε διαφορετικές θέσεις μέσα στην κοινωνική ιεραρχία, τους έμφυλους ρόλους και τις επιδράσεις του νέου πολιτισμικού περιβάλλοντος σε συνήθειες και νοοτροπίες, αφετέρου τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές που αποτυπώνονται στον εσωτερικό χώρο της αστικής οικίας.

Στη συνέχεια, η Σειρηνίδου επανέρχεται σε ένα θέμα που συνιστά συμπληρωματική προσθήκη στην αρχική της προσπάθεια να ανασυνθέσει τη μεταναστευτική διαδρομή από τον χώρο των Βαλκανίων στην Κεντρική Ευ-

ρώπη, τις στρατηγικές των δρώντων υποκειμένων στο πλαίσιο των μεταναστευτικών δικτύων. Αυτή τη φορά το ενδιαφέρον της επικεντρώνεται στο μέγεθος της παροικίας στη Βιέννη, στις δημογραφικές διακυμάνσεις και στα αίτια αυτών. Η δυσκολία να διατυπωθούν έγκυρα συμπεράσματα για το μέγεθος της ελληνικής εγκατάστασης, όπως διατείνεται, άλλωστε, η συγγραφέας, «απηχεί τη ρευστότητα και την έντονη κινητικότητα που επικρατούσαν

στο εσωτερικό της». Στο ανάπτυγμα ενάμιση περίπου αιώνα (18ος – μέσα 19ου αιώνα), οι δημογραφικές συμπεριφορές υπαγορεύονταν όχι αναγκαστικά από οικονομικές αναγκαιότητες και ατομικές επιλογές, αλλά και από κρατικές παρεμβάσεις που οδηγούσαν σε επαναπροσδιορισμό των δεδομένων, όπως ήταν η θεσμοθέτηση, τη δεκαετία του 1770, των προϋποθέσεων για την

απόκτηση της αψβουργικής υπηκοότητας. Δεν είναι τυχαίο δηλαδή το γεγονός ότι η αύξηση της παρουσίας του γυναικείου και παιδικού πληθυσμού στην ελληνική παροικία συναρτήθηκε με την αναγκαστική μεταφορά στη Βιέννη της συζύγου και των τέκνων όσων επιθυμούσαν να πολιτογραφηθούν αψβούργοι υπήκοοι.

Πληροφορίες από απογραφές και πιστοποιητικά θανάτου για την οικογενειακή κατάσταση ανά φύλο των ελλήνων οθωμανών και αψβούργων υπηκόων αναδεικνύουν, επίσης, πτυχές του γαμήλιου προτύπου των Ελλήνων, αλλά και τη διαφορά του σε σχέση με το αντίστοιχο του υπόλοιπου πληθυσμού στην πόλη. Η εξέταση, επίσης, των οικιακών ομάδων στις οποίες συμμετείχαν Έλληνες, παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, καθώς ρίχνει φως στις μορφές συμβίωσης. Ωστόσο, η συγγραφέας παραδέχεται ότι στο διαθέσιμο υλικό δεν αναπαρίσταται με ακρίβεια η πραγματική σύνθεση και το μέγεθος της οικιακής ομάδας, αφού τα πιστοποιητικά θανάτου αποτυπώνουν μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή και παρέχουν στοιχεία αποκλειστικά για αυτήν. Επιπλέον, στο επίπεδο των οικογενειακών σχέσεων υπογραμμίζει τόσο τη συνάφεια οικογένειας και επιχείρησης όσο και τον πατερναλιστικό χαρακτήρα των ελληνικών οικογενειών της Βιέννης, που αντικατοπτρίζεται, μάλιστα, στον κειμενικό λόγο κυρίως των ανδρικών διαθηκών.

Η οργάνωση της οικογενειακής και επαγγελματικής ζωής κάθε μετανάστη ξεκινά με την εγκατάστασή του μέσα στον κοινωνικά διαφοροποιημένο οικιστικό ιστό του τόπου προορισμού. Το αστικό περιβάλλον, οι κοινωνικές λειτουργίες του χώρου, η κατανομή του

πληθυσμού σε αυτόν, οι μορφές κατοικίας και συνύπαρξης αποτελούν βασικούς άξονες, γύρω από τους οποίους περιστρέφεται η συγγραφέας, προκειμένου να διερευνήσει τους λόγους για τους οποίους οι Έλληνες της Βιέννης επιλέγουν να συγκεντρωθούν οικιστικά στα οικοδομικά τετράγωνα πέριξ της alter Fleischmarkt, στον πυρήνα της πόλης (Innenstadt). Η σταθερή παρουσία τους στην περιοχή αυτή, καθ' όλη τη διάρκεια των χωροταξικών ανακατατάξεων της πρωτεύουσας, πιστοποιεί την οικονομική και κοινωνική σημασία της για τους μετανάστες από την ελλαδική χερσόνησο, που οικειοποιήθηκαν και συμβολικά το νέο περιβάλλον στο πλαίσιο της οργάνωσης της θρησκευτικής τους ζωής. Η ίδρυση δηλαδή των δύο ορθόδοξων ναών τους, αρχικά του Αγίου Γεωργίου και αργότερα της Αγίας Τριάδος, επικυρώνει αλλά και νοηματοδοτεί τη σχέση των ορθόδοξων, οθωμανών και αψβούργων υπηκόων με τον χώρο, στη βάση των διακριτών κοινοτικών τους ταυτοτήτων.

Στην πορεία η συγγραφέας στρέφει την προσοχή της σε ένα προσφιλέστερο για τους μελετητές του εθνικισμού πεδίο έρευνας, την ταυτότητα. Αναγνωρίζοντας τη δυσκολία του εγχειρήματος και συνομιλώντας με τη σχετική ιστοριογραφική παραγωγή, καταφέρνει να υπερκεράσει τους κινδύνους που εμπερικλείει η αδυναμία της να έχει πρόσβαση στα αρχεία των ελληνικών κοινοτήτων της Βιέννης. Αποφεύγει να εγκλωβιστεί σε ερμηνευτικά σχήματα που αναπαράγουν επιστημονικά αβάσιμες θέσεις και εθνοκεντρικές αντιλήψεις, και συγχρόνως αναζητά τρόπους, προκειμένου να φωτίσει τον σύνθετο χαρακτήρα των μεταναστευτικών ταυτοτήτων. Η θρησκευτική ταυτότη-

τα, η υπηκοότητα και η επαγγελματική ιδιότητα μελετώνται πολυπρισματικά, για να κατανοηθούν εξελίξεις άρρηκτα συνυφασμένες με ζητήματα εκκλησιαστικής οργάνωσης και κοινοτικής συσπείρωσης, με προδηλώσεις εθνικισμού αλλά και με στρατηγικές προσαρμογής σε πολλαπλά οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά περιβάλλοντα. Με λίγα λόγια, στην ιστορία των δύο ορθόδοξων κοινοτήτων στη Βιέννη, του Αγίου Γεωργίου και της Αγίας Τριάδος, η Σειρηνίδου διακρίνει κάτι περισσότερο από αυτό που υιοθετεί η εθνική ιστοριογραφία, «βλέποντας τους πρώτους ως θεματοφύλακες της ελληνικής ταυτότητας και τους δεύτερους πρόθυμους να υιοθετήσουν αλλότρια ήθη». Η προσέγγιση της γλώσσας ως μέσου εκδήλωσης οικονομικών, κοινωνικών και εθνοτικών διαφορών και η εξέταση πτυχών της πνευματικής παραγωγής και εκπαιδευτικής δράσης των παροίκων στη Βιέννη (π.χ. ίδρυση σχολείου, εκτύπωση εγχειριδίων για τη σπουδή μητρικών γλωσσών κτλ.), από τη μια λειτουργούν συμπληρωματικά στην αποκρυπτογράφηση των ταυτοτικών τους αναζητήσεων, από την άλλη αποκαλύπτουν τον βαθμό συνάφειας της ελληνόγλωσσης λόγιας παραγωγής με την ελληνική εμπορική δραστηριότητα.

Το βιβλίο ολοκληρώνεται με τη διερεύνηση των δεσμών των βιεννέζων Ελλήνων από τη Μακεδονία, την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και άλλες περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τους τόπους καταγωγής τους, πριν και μετά τη δημιουργία του ελληνικού κράτους, καθώς και του ρόλου τους ως φορέων εθνικής ιδεολογίας. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, η ελληνική Επανάσταση και η δημιουργία ελληνικού κράτους δεν συνιστούσαν τομή για τη

ζωή των Ελλήνων στην αυτοκρατορική πρωτεύουσα, καθώς τα οικονομικά τους ενδιαφέροντα, κυρίως εκείνων που ήταν αψβούργοι υπήκοοι, ήταν σταθερά προσανατολισμένα στα εδάφη της Μοναρχίας και οι οθωμανοκρατούμενες περιοχές, από τις οποίες κατάγονταν, δεν είχαν τότε ενταχθεί στην ελληνική επικράτεια. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ήταν λίγες οι περιπτώσεις μεγάλων ελληνικών οικογενειών της Βιέννης (Σίνα, Μπέλιου, Δούμπα, Μανούση) που συγκαταλέγονται στον κατάλογο των σημαντικών ευεργετών του ελληνικού κράτους. Η διασπορική ταυτότητα των Ελλήνων της Βιέννης εκφράστηκε κυρίως στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, μέσα από την υποστηρίξιμη εκπαιδευτικών και προνοιακών θεσμών αλλά και μέσα από την ανάπτυξη φιλανθρωπικής δραστηριότητας, με αποδέκτες τα μέλη της ίδιας της παροικίας ή άλλων ελληνορθόδοξων κοινοτήτων στην Αψβουργική Αυτοκρατορία, ή ακόμα και μέσω της συμμετοχής τους στα ευρύτερα φιλανθρωπικά δίκτυα της Βιέννης.

Τελειώνοντας, θα ήθελα να επισημάνω ότι η εργασία αυτή αποτελεί σημαντική συμβολή στην ιστοριογραφία για τον παροικιακό ελληνισμό και εν γένει για τη μετανάστευση υποκειμένων (ατομικών και συλλογικών) από τη Νοτιοανατολική Ευρώπη στην Κεντρική Ευρώπη (18ος – μέσα 19ου αιώνα), καθώς αναδεικνύει τη μεταναστευτική ομάδα ως οικονομικά, κοινωνικά και πολιτισμικά μη ομοιογενές σύνολο. Παράλληλα, η συγγραφέας καταφέρνει να υπερβεί ερμηνευτικούς καταναγκασμούς, σύμφωνα με τους οποίους η εξέταση της διασποράς καθίσταται δυνατή μόνον μέσα από την προσέγγιση της σχέσης της προς κάποιο εθνικό

κέντρο. Αρνείται δηλαδή να υποκύψει –και ορθώς– στα κειύσματα μιας εθνικής ιστοριογραφίας που αναζητά στις πολιτισμικές επιλογές των παροίκων

την επιβεβαίωση του εθνικού χαρακτήρα της διασποράς).

ΙΚΑΡΟΣ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΣ

Έφη Κάννερ, Έμφυλες κοινωνικές διεκδικήσεις από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Ελλάδα και στην Τουρκία. Ο κόσμος μιας ελληνίδας χριστιανής δασκάλας, Αθήνα, εκδόσεις Παπαζήση, 2012, 390 σ.

Ας φωτίσουμε κατ' αρχάς τον κρυπτικό υπότιτλο. Ποια είναι η ελληνίδα χριστιανή δασκάλα που ο κόσμος της ανασυστήνεται στο βιβλίο; Το όνομα της Σωτηρίας Αλιμπέρτη δεν είναι βέβαια άγνωστο στην ελληνική βιβλιογραφία. Οι σχετικές μνείες παρέμεναν ωστόσο διάσπαρτες και αναμφίβολα λιγοστές σε σχέση με το πλούσιο έργο και τη μακρά δράση της. Εύστοχα η Έφη Κάννερ εντόπισε την έλλειψη αυτή και ανέλαβε την πλήρωσή της. Θεμέλια πηγή για τη μελέτη της το αρχείο της Σωτηρίας Αλιμπέρτη, που απόκειται στο ΕΛΙΑΜΙΕΤ και ταξινομήθηκε παλαιότερα, το 1996, από την ίδια τη συγγραφέα.

Η Σωτηρία Αλιμπέρτη γεννήθηκε το 1847 και πέθανε το 1929. Το τόξο αυτό της βιωτής της ορίζει και τη χρονική περίοδο της πραγματέυσης: από τα μέσα, κυρίως το τελευταίο τέταρτο, του 19ου μέχρι και την τρίτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Ο γεωγραφικός χώρος; Η μελέτη τοποθετείται στο ελληνικό Βασίλειο, την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τα Βαλκάνια· και πάλι οι βιογραφικοί ορίζοντες της Αλιμπέρτη. Όσον δε αφορά την ευρωπαϊκή Δύση, επανέρχεται ούτως ή άλλως σε όλο το βιβλίο, όπως θα δούμε και παρακάτω, ως πολιτισμική έμπνευση και σκόπευση.

Στο πρώτο κεφάλαιο, η συγγραφέας μάς γνωρίζει την οικογενειακή

καταγωγή της Αλιμπέρτη: τον πατέρα της Παναγιώτη Κλεομένη Οικονόμου, τη μητέρα της Άννα Δημητρίου, τα αδέρφια της. Εδώ παρουσιάζονται και τα πρώτα βήματά της στην εκπαίδευση. Η Αλιμπέρτη αποφοιτά από το Αρσάκειο το 1867. Εργάζεται ως δασκάλα από το 1869 έως το 1872 στη σχολή Χίλλ υπό τη διεύθυνση της Καλλιόπης Κεχαγιά και της Αικατερίνης Χρηστομάνου, μετέπειτα Λασκαρίδου. Αργότερα, το 1873, ταξιδεύει στην Ιταλία και τη Γαλλία τελειοποιώντας τις σπουδές της. Οι οικογενειακές σχέσεις και μαζί η οικονομική δυσπραγία, η γυναικεία εκπαίδευση και οι δεσμοί, φιλικοί και επαγγελματικοί, που εκεί αναπτύσσονται, ορίζουν την πρώτη περίοδο της διαμονής της στο ελληνικό Βασίλειο.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, παρακολουθούμε την αποδημία και την εγκατάστασή της, το 1875, στην Κωνσταντινούπολη. Προσλαμβάνεται ως υποδιευθύντρια, με διευθύντρια την Καλλιόπη Κεχαγιά, στο νεοσύστατο εκπαιδευτήριο του Ζαπτείου που ιδρύεται με την πρωτοβουλία του Εν Κωνσταντινυπόλει υπέρ της Γυναικείας Παιδείσεως Συλλόγου και την αρωγή του Κωνσταντίνου Ζάππα. Η γυναικεία εκπαίδευση και η σημασία της στην ελληνορθόδοξη κοινότητα της Πόλης αλλά και στις